

FEHÉR VIKTOR¹

Identitáspolitikai küzdelmek és ethnicitáskutatások a kilencvenes évek Jugoszláviájában²

Thomas Hylland Eriksen emlékére (1962–2024)

*„Szerte Európában, Írországtól Norvégiáig,
a Kaukázustól Andalúziáig újra élénk vita folyik arról, hogy mely
kollektív identitáshoz kapcsolódik az egyén. Kelet-Európában,
ahogy sok más helyen is, új nemzetállamok formálódtak, s ezzel
párhuzamosan új kisebbségi problémák jelentkeztek.”
(Eriksen 2008 [1993], 226)*

Thomas Hylland Eriksen fenti gondolatában a kilencvenes években sűrűsödő identitáspolitikai küzdelmek globális jellegére hívta fel a figyelmet. A november 27-én elhunyt norvég szociálintropológus, amikor 1993-ban kiadta az *Etnicitás és nacionalizmus* című kötetét, melynek magyar nyelvű kiadásából idéztem, még dúlt a délszláv há-

¹ Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar; PTE BTK TKI Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék.

² A kutatás az NKFI K 147073 *Krízis és mindennapi stratégiák: a társadalmi és környezeti krízisek antropológiai perspektívái* című projekt támogatásával valósult meg, a tanulmány elkészítését pedig Magyarország Collegium Talentum programja támogatta.

ború a jugoszláv térségben, és a fegyveres összecsapások mellett már javában folyt egyfajta *áldozati versengés* is (Zombory 2019), melynek megjelenését több kutató is tíz évvel korábbra teszi az 1990-ben ki-tört háborúnál (Norris 2012). Josip Broz Tito 1980-ban bekövetkezett halálát követően ugyanis olyan múltreprezentációk váltak a nyilvános diskurzusok részévé, melyek az etnikus csoportok második világ-háború alatti és utáni szenvedéseiről szóltak. Az *áldozati versengési* narratívák diszkurzív forgalmazásával elsősorban a szenvedésnarratívák mások általi elismerését próbálták elérni. Ennek során az etno-politikai elitek történelmi igazságként ábrázolták a „velük” történetet, az ártatlan áldozatoknak szóló tiszteletadás szükségességére hivatkoztak, és az áldozatok számának kihangsúlyozásával érveltek az elismerésigényük „súlyosságá”, jogosságá mellett (Zombory 2019, 9). Ennek érzékletes példája a szerb és a horvát etnopolitikai elit közti versengés. Míg a szerb szenvedésnarratívában az *usztasák*, vagyis a *Független Horvát Állam* létrehozásáért küzdő fasiszta mozgalom által működtetett jasenovaci koncentrációs tábor szerb áldozatainak kimagaslóan nagy számát emelték ki, addig a horvát szenvedésnarratíva a „bleiburgi tragédiát”, ami a legyőzött és menekülő *usztasák* és családtagjaik Bleiburg közelében végrehajtott tömeges kivégzéséről szól, amiért a partizánokat, vagyis Tito hadseregét tették felelőssé (Milošević–Touquet 2018, 385–386; Kudra Beroš 2020; Kolstø 2010).

Amit Eriksen felvetett a szovjet blokk megszűnése után létrejövő új nemzetállamok identitáspolitikai küzdelmeiről, ahhoz Alexei Miller orosz történész a *történelempolitikák* fogalmával közelített. Miller amellet érvelt, hogy a társadalmi átalakulás, a demokratizálódás, a szólásszabadság és a tudomány szabadsága valójában a történelem és a politika újabb összefonódását hozta magával (Miller 2012, 1–20), s ahogyan Eriksen, úgy Miller is globális jelenségként értelmezte ezeket a folyamatokat, melyekre a gyűjteményes kötetében megjelent tanulmányokkal is rávilágított (Miller–Lipman 2012; lásd még: Mácsai 2012; 2021; Sárközi 2018; Nagy 2021; Bodó–Bíró A. 2017).

Az identitáspolitikai küzdelmek és a különböző múltreprezentációk sűrűsödésével együtt a témával foglalkozó kutatások száma is

megnövekedett, majd egy új diszciplína is létrejött. Az emlékezettel foglalkozó kutatásokat és kutatókat tömörítő *Memory Studies Association* 2017-ben jegyezték be egy önálló tudományterület létrehozásának szándékával (Olick–Sierp–Wüstenberg 2017), egyik előzményének pedig a 2008-ban létrehozott *Memory Studies* című folyóirat tekinthető (Hoskins–Barnier–Kansteiner–Sutton 2008). Az alapítók és szerzők célja az volt, hogy az emlékezet kutatásának „multidiszciplináris” jellegéből egy „interdiszciplináris” irányzatot formáljanak, s ezzel mederbe tereljék az emlékezet és az ahhoz kapcsolódó fogalmak rendszerét (Roediger–Wertsch 2008, 9). A másik előzmény a *társadalmi emlékezet tanulmányozásának* nemzetközi programja volt, melyet Jeffrey K. Olick és Joyce Robbins „hirdetett meg” 1998-ban (Olick–Robbins 1999 [1998]). Az említett szerzőpáros cikkében és a 2008-ban létrehozott *Memory Studies* folyóirat programadó szövegében számba vették azokat a tudományokat, melyek az emlékezet különböző szempontú vizsgálatára vállalkoztak, s az alábbiakat sorolták ide: történelem-, politika-, irodalom- és neveléstudomány, illetve a filozófia, pszichológia, szociológia és kulturális antropológia (Roediger–Wertsch 2008, 9; Olick–Robbins 1999 [1998]). Mindezzel azt szerettem volna érzékeltetni, hogy a különböző tudományterületeken végzett, már csak a jugoszláv kilencvenes évekre koncentrált kutatások áttekintése is túlfeszítené e dolgozat kereteit. Éppen ezért a továbbiakban azokba, a javarészt kulturális antropológiai, néprajzi és helyenként szociológiai kutatásokba szeretnék betekintést nyújtani, melyek az emlékezetre és az emlékezetpolitika, illetve az etnicitás és nacionalizmus működésére koncentráltak Jugoszláviában, illetve az utódállamok részét képező mai Horvátország és Szerbia területén.

Külföldi kutatók a jugoszláv térségben

A délszláv háború kitörését követően a térségben terepmunkát végző külföldi antropológusok kezdetben a nacionalizmus vizsgálatára koncentráltak, és a vezető médiadiskurzusokkal szembemelve arra tettek kísérletet, hogy a kirobbant konfliktust ne a Balkánon élő

etnikai csoportok egymás közti a priori „ősi gyűlöletének” megtestesüléseként értelmezzék (Jansen 2005, 22). Ekkoriban már gyökeret vert a kulturális és szociálintropológiában az a szemlélet, mely megítélésem szerint hatást gyakorolt a kilencvenes évek kutatásaira, amely az etnicitást társadalmi és kulturális produktumként értelmezte (Eriksen 2008, 241), az etnikai csoportok jellemzésében pedig azt hangsúlyozták, hogy azok mindig sajátos interakciós, történelmi, gazdasági és politikai körülmények között jönnek létre (Barth 1996). A nemzet fogalmának egyik legismertebb meghatározásában egy olyan elképzelt politikai közösségként definiálták azt, melynek határait és szuverenitását egyaránt veszélyeztetettnek képzelik el tagjai (Anderson 2006, 20). A nacionalizmust pedig a politikai legitimitáció egyik elméletének tekintették, melynek alapelvei, hogy „az etnikai határoknak nem szabad áthúzniuk a politikaiakat” (Gellner 2009, 12). Mindezzel összefüggésben a terepmunkájuk során a hétköznapi interakciókra figyeltek, illetve a titói Jugoszlávia és Tito 1980-as halálának helyi emlékezetét vizsgálva igyekeztek választ találni a háború kitörésére (Bringa 2004; Flere–Klanjšek 2014).

Az emlékezetpolitika vizsgálata felé is többen fordultak (Bergholz 2006; Karge 2009; Vervaet 2014; Pavlaković 2014; Bax 1997), és a kutatókat egyre inkább az érdekelte, hogy a jugoszláv emlékezetpolitika kritikája, majd a történelem politikai felhasználása hogyan jelent meg a háborús konfliktusokban és azt megelőzően (Hoepken 1999, 206; lásd még: Miller 2012, 1). Stef Jansen pedig az *antinacionalizmus* fogalmával tett kísérletet egy másik kutatási irány kijelölésére. Jansen 1996 és 1998 között Belgrádban és Zágrádban végzett terepmunkát, és olyan társadalmi jelenségekre figyelt, melyekben a nacionalizmus és az erőszak elutasítása jelent meg. Ezek esettanulmányaiiban a feminista aktivizmus, a nyugati kultúrafogyasztás és a jugónosztalgia voltak, utóbbira néhány bekezdéssel később még visszatérek (Jansen 2005; a hasonló irányról lásd még: Bartulović 2013; 2015). A külföldi kutatók figyelme a háborúval párhuzamosan dúl, illetve a háborút megelőző áldozati versengésekre is kiterjedt, és a szerb és a horvát etnopolitikai elit által forgalmazott szenvedésnarratívák elemzésé-

re is igen sokan vállalkoztak (Milošević–Touquet 2018; Kolstø 2010; 2011; Norris 2012), de a kommunizmus utáni emlékezetpolitikák vizsgálatára is (Hoepken 1999). A továbbiakban a „hazai” kutatásokra térek ki, a helyi kutatókra és azokra az irányokra, melyek a kilencvenes években indultak meg a volt jugoszláv térségben.

„Hazai” kutatók és kérdésfeltevéseik

Tájékozódásom nagyban segítette, hogy a mai Szerbia és Horvátország területére vonatkozó néprajzi és kulturális antropológiai publikációkat már digitalizálták és hozzáférhetővé is tették a kutatás számára. Így bukkantam rá a *Horvát Néprajzi Társaság* 1990 júniusában szervezett konferenciájára, melyet a *Kortárs krízis és változások néprajzi perspektívából* címmel szerveztek meg, s annak előadásait még az évben megjelentették a társaság folyóiratában. E munkák alapján egyrészt az látszott, hogy a kutatók egyre inkább a jelenükben zajló társadalmi-politikai folyamatokra kezdtek el figyelni, másrészt pedig a korábban került, a titói Jugoszláviát érintő emlékezeti és emlékezetpolitikai törekvések vizsgálata felé fordultak. Az egyik szerző például az első *Horvát Parlament* 1990. május 30-i létrejöttének kihirdetését és az azt követő, a jugoszlávtól szándékoltnan eltérő „népünnepélyt” politikai rítusként értelmezte (Braica 1990), Čolović a korabeli politikai beszédek és a beszédekben megjelent folklóralkotásokat vizsgálta (Čolović 1990), Rihtman-Auguštin pedig az egyházi ünnepek 1945 és 1989 közötti, nyilvános diskurzusokból történt kiszorulásáról, illetve az 1989. évi visszatérésükről készített elemzést (Rihtman-Auguštin 1990). Utóbbi szerző egy későbbi munkájában a szocialista rítusok kutatását sürgette, s amellett érvelt, hogy míg a titói Jugoszláviában a kételkedést és kritikát rejtő kutatásokat, így a totalitárius rezsimek politikai szimbólumainak és rítusainak vizsgálatát a „haladó” szocialista tradíciók elleni támadásnak tartották, most alkalmasnak látszik az idő azok megvalósítására (Rihtman-Auguštin 1992, 27). Egyetlen előzményt említett, melyből kitetszik, hogy a jugoszláv emlékezetpolitika egy-egy szeletének elemzésére már a nyolcvanas évek végén

sor került Sklevicky munkájában, aki az újév politikai rítusát vizsgálta, hangsúlyozva a jugoszláv ideológia szerepét („felelősségét”) a horvát népi kultúra karácsonyi szokásainak háttérbe szorulásában (Sklevicky 1988). A *Horvát Néprajzi Társasághoz* hasonlóan a *Szerb Néprajzi Társaság* is a jelenkutatások irányába fordult, és folyóiratukban, az *Etnološke sveske* címűben jelentették meg vizsgálataikat, melyekben a titói Jugoszlávia politikai rítusaira koncentráltak (a korábban megjelent áttekintést lásd: Kovačević–Antonijević 2014).

Rihtman-Auguštin már említett, egyházi ünnepekkel kapcsolatos kutatása (Rihtman-Auguštin 1990) és az azt megelőző újév-vizsgálat (Sklevicky 1988) valójában a jugoszláv ideológia és emlékezetpolitika kritikája volt, melyhez a vallás szerepének és változásának vizsgálata felől közelítettek a szerzők, s ehhez az irányhoz később mások is csatlakoztak (Radulović 2014). A politikai rítusok másik korai vizsgálati iránya, mely a *Szerb Néprajzi Társasághoz* kötődött, a nyolcvanas évek derekán kezdett kibontakozni, s kevésbé szóltak kritikus hangon a szerzők. Ebben a kontextusban írtak a vállalat napjáról (Stojković 1986), vagy a *Jugoszláv Néphadsereg* katonájává válásának rítusáról (Petrović 1984; Kovačević 1986). A későbbiekben a külföldi kutatók kérdésfeltevéséhez hasonlóan az emlékművek és megemlékezési szertartások változó jelentéseiről is több publikáció született (Oroz 2018; Škrbić Alempijević–Hjemdahl 2006; Radović 2011; Belaj 2008), ahogyan a posztjugoszláv emlékezetpolitika működéséről is, elemezve az áldozati versengésben részt vevő felek narratíváit és a globális emlékezeti irányok beáramlásait (Ramet 2006; Kudra Beroš 2020; Kršinić Lozica 2022; Đerić 2010; Đureinović 2020; Kuljić 2004; 2011). Mégis, meglátásom szerint, a titói Jugoszlávia személyes reprezentációinak vizsgálata foglalkoztatta a legtöbb kutatót a térségben, s ezt az irányt jugónosztalgiajának keresztelték (Gorunović 2014; Mijić 2011; Spasić 2012; Velikonja 2010; Vukčević 2014). Ezekről mutatok néhány példát. Simeunović Bajić a jugoszláv kulturális tér elemzését javasolta. Jugoszlávia kulturális matricáit, Tito személyét, az úttörőket, a munkaakciókat, a partizánfilmeket és a kultikus sorozatokat vizsgálva kísérelt meg válaszokkal szolgálni arra a kérdésre,

hogy hogyan formálódik a nosztalgia (Simeunović Bajić 2012). Spasić a jugoszláv mindennapokkal kapcsolatos visszaemlékezéseket vizsgálta, és a jugoszláv identitás lehetséges értelmezéseit járta körül (Spasić 2012). Váradi és Erőss pedig a budapesti „jugóbulikat” vizsgáló tanulmányában arra kereste a választ, hogy a rendezvények és az arra szerveződő elbeszélések értelmezhető-e a jugónosztalgia mint politikai, kulturális jelenség keretein belül (Váradi–Erőss 2013), míg Gorunović a volt ifjúsági munkaakciók felélesztése kapcsán az interneten és más médiában megjelenő reprezentációkat, továbbá az interjúi és megfigyelési során felszínre kerülő diskurzusokat vizsgálta (Gorunović 2014). Az antinacionalizmus értelmezési keretében Bartulović a jugónosztalgia és a boszniai, illetve a jugoszláv identitás kérdéseit tárgyalta. Megállapítása szerint azok a kikényszerített nacionalista önmeghatározásokkal szemben konstruálódtak meg (Bartulović 2015). Belaj arra hozott példákat, hogy Tito és a jugoszláv tematika mentőmegoldásként is funkcionálhat feszült helyzetekben. A mostari muszlim lakosság által provokációnak vélt, a kereszténység kétezredik évfordulójára állíttatott 33 méter magas kereszt körüli polémiát vizsgálva tért ki a helyi lakosság abbéli javaslatára, hogy az etnikai és vallási vonatkozásoktól mentes Tito fölrat kerüljön a kereszt helyére (Belaj 2008, 78). Ugyanő ebben a tanulmányban a volt szocialista Jugoszláviához és mindenkori elnökéhez fűződő viszonyt vallásantropológiai keretben értelmezte, s Tito kumroveci szülőházát jelenkori zarándoklati helyszínnek tekintette (uo.).

Zárszó

A kilencvenes években Jugoszláviában, illetve az utódállamok részét képező mai Horvátország és Szerbia területén végzett néprajzi, kulturális antropológiai, illetve szociológiai kutatások előbbi áttekintésével az emlékezet, az emlékezetpolitika, illetve az etnicitás és nacionalizmus vizsgálatainak lehetséges irányába szerettem volna betekintést nyújtani, és ráirányítani a figyelmet a nemzeti-etnikai

identitás, illetve a múltról szóló narratívák összefüggéseire. E perspektíva mentén a múlt különböző reprezentációi, az *eredetmítosz*, illetve a közös *szenvedéstörténet* kérdései az összetartozás tudatát helyezik a figyelem középpontjába, valójában viszont azok a jelen elvárásaira adott válaszként értelmezhetők (vö. Eriksen 2008).

Irodalom

- Anderson, Benedict. 2006. *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L'Harmattan–Atelier.
- Barth, Fredrik. 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* (1): 3–25.
- Bartulović, Alenka. 2013. „Nismo vaši!” *Antinacionalizem v pojavnem Sarajevu*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Bartulović, Alenka. 2015. O „bosanskom mentalitetu”: od distanciranih opažanja do antinacionalističkih praksi. *Narodna umjetnost* (2): 53–68.
- Bax, Mart. 1997. Mass Graves, Stagnating Identification, and Violence: A Case Study in the Local Sources of „The War” in Bosnia Hercegovina. *Anthropological Quarterly* (1): 11–19.
- Belaj, Marijana. 2008. 'I'm not religious but Tito is a God': Tito, Kumrovec, and the New Pilgrims. In *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred*, ed. Margry, Peter Jan. 71–94. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bergholz, Max. 2006. „Među rodoljubima, kupusom, svinjama i varvarima: Spomenici i grobovi NOR-a 1947–1965. godine”. In *60 godina od završetka Drugog svetskog rata – Kako se sjećati 1945. godine*, ured. Kamberović, Husnija. 75–101. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Bodó Julianna – Bíró A. Zoltán. 2017. Szimbolikus térhasználat változó szerepben. *Replika* (5): 147–161.
- Braica, Silvio. 1990. Običaj i kriza. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* (13): 17–21.
- Bringa, Tone. 2004. The Peaceful Death of Tito and the Violent End of Yugoslavia. In *Death of the Father: An Anthropology of the End in Political Authority*, szerk. Borneman, John. 148–200. New York: Berghahn Books.
- Čolović, Ivan. 1990. Folklor i politika. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* (13): 63–71.
- Đerić, Gordana. 2010. Postkomunistička izgradnja sećanja. Između „velike priče” i (dnevno)političkog mita. *Etnoantropološki problemi* (3): 99–116.
- Đureinović, Jelena. 2020. *The politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia. Collaboration, Resistance and Retribution*. Abingdon: Routledge.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2008 [1993]. *Etnicitás és nacionalizmus*. Budapest–Pécs: Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- Flere, Sergej – Klanjšek, Rudi. 2014. Was tito's Yugoslavia totalitarian? *Communist and Post-Communist Studies* (2): 237–245.
- Gellner, Ernest. 2009. *A nemzetek és a nacionalizmus*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Gorunović, Gordana. 2014. Usmena istorija SFRJ i virtualna sećanja na omladinske radne akcije. *Etnoantropološki problemi*, 9 (1): 49–67.
- Hoepken, Wolfgang. 1999. War, Memory, and Education in a Fragmented Society: The Case of Yugoslavia. *East European Politics and Societies*, 13 (1): 190–227.

- Hoskins, Andrew – Barnier, Amanda – Kansteiner, Wulf – Sutton, John. 2008. Editorial. *Memory Studies* (1): 5–7.
- Jansen, Stef. 2005. *Antinacionalizam. Etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Karge, Heike. 2009. Mediated Remembrance: Local Practices of Remembering the Second World War in Tito's Yugoslavia. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 16 (1): 49–62.
- Kolstø, Pål. 2010. Bleiburg: The Creation of a National Martyrology. *Europe-Asia Studies*, 62 (7): 1153–1174.
- Kolstø, Pål. 2011. The Serbian-Croatian Controversy over Jasenovac. In *Serbia and the Serbs in World War Two*, szerk. Ramet, S. P. – Listhaug, O. Basingstoke. 225–246. New York: Palgrave Macmillan.
- Kovačević, Ivan. 1986. Odlazak u vojsku. *Etnološke sveske* (7): 64–70.
- Kovačević, Ivan – Antonijević, Dragana. 2014. Novi rituali i nova srpska antropologija – proces međusobnog konstituisanja. *Etnoantropološki problemi* (2): 417–433.
- Kršinić Lozica, Ana. 2022. New Memory of the Old Trauma? The Diary of Diana B. and Dara of Jasenovac. *Croatian Political Science Review*, 59 (4): 88–115.
- Kudra Beroš, Viktorija. 2020. Bleiburg kao kulturna trauma. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, 43 (50): 128–142.
- Kuljić, Todor. 2004. Tito u novom srpskom poretku sećanja. *Sociologija* (2): 97–116.
- Kuljić, Todor. 2011. *Sećanje na titoizam*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mácsai Boglárka. 2012. Civil vallás a posztsovjét Oroszországban. In *Elkerülhetetlen. Valásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor 60. születésnapjára*, szerk. Nagy Zoltán. 209–242. Budapest–Pécs: PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézet, L'Harmattan.
- Mácsai Boglárka. 2021. *A kincsesládák politikái. Iskolamúzeumok és politikai kontextusaik Északnyugat-Baskortosztánban* (Kézirat, doktori értekezés). Pécs: PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program.
- Mijić, Emilija. 2011. Yugostalgija: sećanje i materijalna kultura socializma kao okvir za konzumiranje sadašnjosti. *Etnoantropološki problemi* (3): 763–782.
- Miller, Alexei. 2012. Introduction. Historical Politics: Eastern European Convolutions in the 21st Century. In *The Convolutions of Historical Politics*, szerk. Miller, Alexei – Lipman, Maria. 1–20. Budapest–New York: Central European University Press.
- Miller, Alexei – Lipman, Maria. 2012. *The Convolutions of Historical Politics*. Budapest–New York: Central European University Press.
- Milošević, Ana – Touquet, Heleen. 2018. Unintended Consequences: The EU Memory Framework and the Politics of Memory in Serbia and Croatia. *Southeast European and Black Sea Studies* (3): 381–399.
- Nagy Zoltán. 2021. *Egy folyó több élete. Hantik és oroszok a nyugat-szibériai Vaszjugán mentén*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Norris, David A. 2012. Jovan Radulović's *Golubnjača* (Dove Hole): Analysis and Context of the Stories and the Play Which Was Banned in Yugoslavia (1980–1984). *The Slavonic and East European Review* (2): 201–228.
- Olick, Jeffrey K. – Robbins, Joyce. 1999. A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemonikus gyakorlat történeti-szociológiai vizsgálatáig. *Replika* (37): 19–43.

- Olick, Jeffrey K. – Sierp, Aline – Wüstenberg, Jenny. 2017. The Memory Studies Association: Ambitions and an invitation. *Memory Studies* (4): 490–494.
- Oroz, Tomislav. 2018. *Gdje si bio 1573? Lica i naličja Matije Gupca u praksama sjećanja*. Zagreb: Jesenski i Turk – Kulturno informativni centar.
- Pavlaković, Vjeran. 2014. Blowing Up Brotherhood and Unity: The Fate of World War Two Cultural Heritage in Lika. In *The Politics of Heritage and Memory* (Conference Papers, October 9–10, 2013, Zadar), ured. Jurlina, Petra. 351–394. Zagreb: University of Zagreb–Center for Peace Studies.
- Petrović, Edit. 1984. Proslava ispraćaja žena u vojsku. *Etnološke sveske* (5): 91–97.
- Radović, Srđan. 2011. History, Memory and representation's of Jajce's heritage – A biography of a town revisited. *Ethnologia Balkanica* (15): 143–158.
- Radulović, Ljiljana. 2014. Bog kao privatna stvar: kultura sećanja i religijski život u vreme socijalizma. *Etnoantropološki problemi* (9): 35–48.
- Ramet, Sabrina. 2006. Srpska i hrvatska povijesna naracija. *Analitičko-politološkog društva: časopis za politologiju* (1): 299–324.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1990. O dekristijanizaciji narodne kulture. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* (13): 9–16.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1992. O konstrukciji tradicije u naše dane: rituali, simboli i konotacije vremena. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* (1): 25–42.
- Roediger, Henry L. – Wertsch, James V. 2008. Creating a new discipline of memory studies. *Memory Studies* (1): 9–22.
- Sárközi Ildikó Gyöngyvér. 2018. *A mártírium homályából*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Simeunović Bajić, Nataša. 2012. Jugonostalgija kao istraživački koncept istorije komuniciranja: moguće perspektive istraživanja. *Etnoantropološki problemi* (1): 127–141.
- Sklevicky, Lydia. 1988. Nova nova godina – Od „mladog ljeta” k političkom ritualu. *Etnološka tribina* (11): 59–72.
- Škrbić Alempijević, Nevena – Hjemdahl, Kirsti Mathiesen. 2006. *O Titu kao mitu: proslava Dana mladosti u Kumrovcu*. Zagreb: Srednja Europa – FF Press.
- Spasić, Ivana. 2012. Jugoslavija kao mesto normalnog života: sećanja običnih ljudi u Srbiji. *Sociologija* (54): 577–594.
- Stojković, Jovan. 1986. Proslava dana preduzeća. *Etnološke sveske* (7): 33–38.
- Várdi Mónika Mária – Eröss Ágnes. 2013. „Kulturálisán vagyunk magyarok, mentalitásban szerbek vagyunk szerintem, igen.” Magyarországon élő vajdasági magyar migránsok és a jugóbuli. *Tér és Társadalom* (2): 55–76.
- Velikonja, Mitja. 2010. *Titostalgija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Vervaeke, Stijn. 2014. Staging the Holocaust in the Land of Brotherhood and Unity: Holocaust Drama in Socialist Yugoslavia in the 1950s and 1960s. *The Slavonic and East European Review* (2): 228–254.
- Vukčević, Jovana. 2014. *Commodification of the collective memory: yugonostalgia as a marketing strategy* (Kézirat, szakdolgozat). Párizs–Prága: EHESS – Charles University Prague.
- Zombory Máté. 2019. *Traumatársadalom. Az emlékezetpolitika történeti-szociológiai kritikája*. Budapest: Kijártat Kiadó.